



Votiefsteen van de godin Nehalennia geofferd door Ingenuinius Ianuarius bij de Romeinse tempel bij Domburg, 150-250 n.Chr. (kalksteen). Collectie Zeeuws Genootschap. Foto Ivo Wennekkes.

## Dit is Zeeland

### Zout

Tot de koelkast is uitgevonden, is zout een erg belangrijk middel om bederfelijke voedsele, zoals vlees en vis, te conserveren. De nabijheid van zeewater betekent dat in Zeeland zout kan worden gewonnen. De eerste sporen van zoutwinning in Zeeland komen van een vondst uit de midden ijzertijd (500-200 v.Chr.). In de Romeinse tijd en in de middeleeuwen is het één van de belangrijkste exportproducten van de regio.



Anoniem, Zoutwinning in Zeeland in de 16e eeuw, 18e/19e eeuw (olieverf op doek). Collectie Zeeuws Genootschap. Foto Ivo Wennekkes

Aankankelijk wordt zout direct uit zeewater gewonnen, dat wordt verdampt in poreuze potten. Vanaf de middeleeuwen wordt het uit veen gedolven. Hierin is de concentratie zout namelijk veel hoger. Blokken veen worden gedroogd en vervolgens verbrand. Wat overblijft is as en zout. Om dit van elkaar te scheiden wordt het mengsel met zeewater gemengd. Het zout lost op en de as slaat op de bodem neer. Vervolgens wordt het zeewater ingedampt en blijft er een laag fijne zoutkristallen over.

Het winnen van veen is niet zonder gevaar voor het land. Door het afgraven van kleilagen om veenlagen te bereiken, komt zo het land achter de dijken veel lager te liggen. Hierdoor heeft het water bij een dijkdoorbraak vrij spel. Om dit tegen te gaan wordt deze manier van zoutwinning uiteindelijk verboden. Tot in de 19e eeuw wordt echter nog steeds zout in Zeeland geproduceerd: ruw zout wordt geïmporteerd en hier geraffineerd tot fijn zout.

Dit is ook een van de redenen voor Justin Modera om in 1846 een zoutstoeltje aan het Zeeuws Genootschap te schenken. Hij wil aantonen dat het Curaçaose zout van goede kwaliteit is en in Zeeland zou kunnen worden gezuiverd.



Zoutstoeltje, Curaçao, 1825-1845 (hout, zout). Collectie Zeeuws Genootschap. Foto Ivo Wennekkes.

### Nehalennia

Op 5 januari 1647, na een zware storm, vinden Domburgers op het strand de resten van een Romeins heiligdom. Tussen deze resten liggen ruim twintig altaarstenen. De meeste zijn volgens de Latijnse inscripties gewijd aan een onbekende godin: Nehalennia. De votiefstenen en andere resten worden meegenomen en neergezet in de Nederlands Hervormde kerk van Domburg. Om de bijzondere vondst wereldkundig te maken, worden tekeningen en beschrijvingen van de altaarstenen gemaakt. Gelukkig maar, want bij een brand in 1848 gaat de kerk in vlammen op. Het grootste deel van de votiefstenen gaat daarbij verloren of raakt beschadigd. Deze altaarsteen is één van de weinige die de brand redelijk heeft doorstaan.



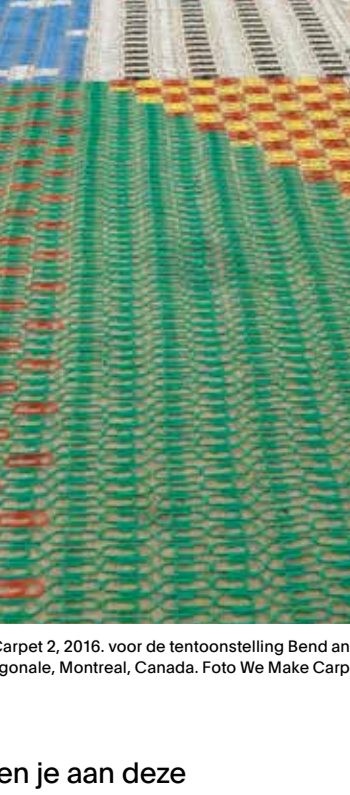
J. Goeree, De vondst van drie altaren van de godin Nehalennia op het strand bij Domburg in 1647 en drie penningen, geslagen op last van de Staten van Zeeland in 1562-1593. Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, *Zelandia Illustrata*, deel III, nr 446-1.

In de Romeinse tijd ligt de westelijke kust van Walcheren verder in de Noordzee. Door het verschuiven van de duinen en veranderende zeestromingen is de kustlijn teruggetrokken. De tempelresten die in 1647 worden gevonden, hebben deel uitgemaakt van een Romeinse handelsnederzetting. Vanuit deze plaats wordt handel gedreven met het achterland en met kustplaatsen in Engeland en Frankrijk. Vanuit Zeeland wordt zout en vissas geëxporteerd en ook vindt hier doorvoerhandel plaats van bijvoorbeeld aardewerk, wijn en olijfolie.

De godin Nehalennia beschermt handelaren en scheepslieden. Vóór hun vertrek vragen zij Nehalennia om een behouden vaart. Ze beloven de godin een geschenk, vaak in de vorm van een votiefsteen, als ze veilig terugkeren. Deze wordt dan bij de tempel geplaatst. Ook bij Colijnsplaat is in de Romeinse tijd een havenplaats waar de godin Nehalennia wordt vereerd.

### Paalworm

Vanaf 1730 vormt de paalworm, *Teredo navalis*, een bedreiging voor schepen, dijken en havenkades. Het langgerekte weekdier vreet zich een weg door alles wat van hout is. Het verzwakt zo de stevigheid van balken en slanken. De dieren vormen een ware plaag. Ze zorgen er bijvoorbeeld voor dat de dijken met stenen versterkt moeten worden. De paalworm maakt extra uitgaven voor de kustverdediging noodzakelijk. Overigens zijn verschillende predikatoren in die tijd ervan overtuigd dat de paalworm een door god gestuurde straf is voor homoseksualiteit.



Alcoholpreparaat van paalwormen (*Teredo navalis*). Collectie Zeeuws Genootschap. Foto Ivo Wennekkes.



Abraham Zeeman, Paalwormen die de dijkbescleoelingen aantasten (detail), 1731, 1731-1733.

### Orkajong



Anoniem, De Orka van Domburg, ca. 1703 (olieverf op doek). Collectie Gemeente Veere.

Met enige regelmaat worden in de Ooster- en Westerschelde bruinvissen gesignaleerd. Een enkele keer waagt een grotere walvisstekker zich in de Zeeuwse wateren. Meestal vertrekken ze weer snel naar de diepere Noordzee, maar soms gaat het mis. Zo strandt op 4 december 1783 een vrouwtjesorca op het strand tussen Domburg en Oostkapelle. Het acht meter lange dier overleeft het niet. De orka wordt geslacht en levert wel 3000 pond spek op. Uit de buik komt een onvoldragen jong tevoorschijn. Deze foetus van 112 pond wordt tentoongesteld in herberg De Oranjeboom in Middelburg.

Ook wordt een schilderij van het dier gemaakt. Hierin wordt het geplaatst op het strand waar zijn moeder is aangespoeld. Het schilderij wordt door Pieter van Sorge, Jan en Adriaan de Buck aan Domburg geschonken. De babyorka wordt opgezet maar de meningen over de geslaagtheid hiervan zijn verdeeld. Volgens expert A.B. van Deinsen, die in 1930 het dier beschrijft, is het geheel mislukt en lijkt het dier helemaal niet meer op een haai.

### Interview

## We Make Carpets



Hook Carpet, 2016, in opdracht van 21\_21 Design Sight in Tokyo, Japan. Foto We Make Carpets.

Waarom maken jullie tapijten?

We maken geen tapijten. We maken installaties die op tapijten lijken. Als collectief realiseren we locatiespecifieke kunstwerken door duizenden losse objecten in patronen te plaatsen. Dit zijn altijd objecten die in hele grote hoeveelheden beschikbaar zijn. Vaak zijn het gebruiksvoorwerpen, maar het kunnen ook, zoals in dit geval, natuurproducten zijn.

We willen de aandacht vestigen op de esthetische waarde van het voorwerp. Op die manier hopen we dat het publiek het voorwerp opnieuw waardeert. Aan de hand van specifieke eigenschappen van de objecten waarmee we werken, doen we al zeven jaar onderzoek naar patroon en kleur.



Met welke materialen hebben jullie eerder gewerkt?

Onder andere met A4-papier, knijpers, wattenstaafjes, pasta, mosterdzaadjes, plastic vorkjes, paperclips, knoepjes, spijkers, schroeven, nietjes, confetti, punaises, ijsparaplutjes, rozendoorns, plastic bekertjes, plastic bakjes, flesjes, sponsjes, chocoladerepen, hagelslag, ballonnen, serpentines, vlaggetjes, vuurwerk, knopspelden, MDF, kiezelstenen en rietjes.



Hook Carpet, 2016, in opdracht van 21\_21 Design Sight in Tokyo, Japan. Foto We Make Carpets.

Waarom hebben jullie voor deze schelpen gekozen?

Wij hebben ervoor gekozen om drie werken te maken van drie soorten schelpen die in Zeeland (en Nederland) veel voorkomen. De mossel is wat ons betreft een typisch Zeeuws consumptieproduct. Vraag aan iemand waaraan hij denkt als hij aan Zeeland denkt en hij zegt waarschijnlijk 'mosselen'. Het scheermes is een veel voorkomende 'vreemde eend' op de stranden. Een hele opvallende schelp die iedereen die weleens op het strand is geweest, kent. De hartvormige schelp is voor ons het archetype van een schelp. Vraag iemand om een schelp te tekenen en hij tekent deze vorm.



Skewer Carpet en Streamer Carpet, 2014, voor de solotentoonstelling 'Kneeling' in MU, Eindhoven. Foto Boudewijn Bollmann.

Wat is de grootste vraag of uitdaging als jullie met een nieuwe installatie beginnen?

Hoe het patroon eruit gaat zien. Dit weten we nooit van tevoren. Voordat we beginnen weten we de formaten van een werk en de plaatsing in de ruimte. Het patroon bedenken we met z'n drieën terwijl we het werk maken. Dit doen we op basis van de vorm, het formaat en de kleur van de producten. We zeggen weleens dat het materiaal het patroon dicteert.

Gaan jullie anders te werk omdat de schelpen door de natuur gevormd zijn?

Nee, eigenlijk niet. We zijn gewend dat de materialen waarmee we werken van formaat verschillen. We gebruiken dit gegeven bewust in ons werk. Daardoor zijn de patronen bijna nooit helemaal loodrecht en superstrak. Dit komt de uitstraling van het werk ten goede. De werken gaan daardoor als het ware bewegen en krijgen een extra textuur. Net alsof het textiel is.



Paperclip Carpet 2, 2016, voor de tentoonstelling Bend and Stretch in Diagonale, Montreal, Canada. Foto We Make Carpets.

Hoe ben je aan deze schelpen gekomen?

We hebben ze met een groep vrijwilligers in twee dagen tijd verzameld op stranden en bij restaurants. De scheermessen komen van het strand bij Neeltje Jans en de mosselen hebben we met dezelfde vrijwilligers gegeten in het restaurant op de hoek. De hartvormige schelpen komen van het strand bij Domburg.

ZEEUWS MUSEUM

Provincie Zeeland

M

BankGiroLoterij

WIN MEER, BELEEF MEER